

ANNA HANUS

Uniwersytet Rzeszowski

<https://orcid.org/0000-0001-5850-2511>

ahanus@ur.edu.pl

PRAKTYKA KOMUNIKACYJNA KRYTYKOWANIE I JEJ POTENCJAŁ ANALITYCZNY

1. USTALENIA WSTĘPNE

Krytyka i krytykowanie to pojęcia, wydawałoby się, niebudzące większych kontrowersji czy też trudności znaczeniowych. Jako terminy powszechnie stosowane mogą być jednak w różnych kulturach, w tym kulturach badawczych, rozmaicie pojmowane. Diametralnie nawet mogą różnić się w ich poszczególnych kontekstach znaczeniowych, ale też od siebie wzajemnie¹. Spójrzmy chociażby na krytykę w rozumieniu np. krytyki literackiej, filmowej czy teatralnej i krytykę w znaczeniu często potocznym i wąskim jako ocena ujemna, negatywna². Podobnie możemy postrzegać

¹ „Krytykowanie” wywodzi się jako *nomen actionis* od czasownika „krytykować”. Ten natomiast, jak podaje *Słownik etymologiczny* pod redakcją Andrzeja Bańkowskiego, pochodzi od „krytyk” (w znaczeniu ‘być krytykiem’). Jednakże, jak podaje Bańkowski, od początku (w XVIII wieku) używany, a nawet nadużywany był w znaczeniu ‘ganić, potępiać’. A. BAŃKOWSKI, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa 2000, s. 832.

² Por. oba znaczenia pojęcia „krytyka” – np.: *Uniwersalny słownik języka polskiego* PWN, red. S. DUBISZ, Warszawa 2008, s. 332; *Wielki słownik języka polskiego*, red. P. ŻMIGRODZKI, www.wsjp.pl (dostęp: 10.01.2025); K. DŁUGOSZ-KURCZABOWA, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 2009, s. 248; M. KARWAT, *O złośliwej dyskredytacji. Manipulowanie wizerunkiem przeciwnika*, Warszawa 2006, s. 26; M. KRAUZ, *Kritik, Kritisieren vs. Rezensieren aus der Perspektive eines Sprachwissenschaftlers*, „Tekst i Dyskurs / Text und Diskurs” 2018, nr 11, s. 104-108; *Wielki słownik języka polskiego* PAN, red. P. ŻMIGRODZKI, Kraków 2007. Podobnie krytyka pojmowana jest w niemieckojęzycznym obszarze językowym. Por. np.: *Der kleine Wahrig. Wörterbuch der deutschen Sprache*, München 1997; *Wahrig. Deutsches Wörterbuch*, Gütersloh–München 2000; *Der kleine Wahrig. Wörterbuch der deutschen Sprache*, München 1997; *Das große Wörterbuch der deutschen Sprache*, 10 Bde. Herausgegeben von der Dudenredaktion, Mannheim 1999; *Duden. Deutsches Universalwörterbuch*, Herausgegeben von der Dudenredaktion, Mannheim 2001.

krytykowanie jako akt mowy, względnie działanie językowe³ w ujęciu językoznawcy (w rozumieniu np. językoznawstwa germanistycznego, w którym często moje badania są zakotwiczone), nie mówiąc już o znaczeniach potocznych pojęcia *krytykowanie*, uwzględniających głównie oceny negatywne (por. *krytyka*).

Celem artykułu osadzonego w pragmatyce i pragmatyce dyskursu jest wskazanie na występowanie kompleksowego działania komunikacyjnego, względnie praktyki komunikacyjnej⁴ KRYTYKOWANIE oraz na jego potencjał badawczy jako narzędzia w analizach dyskursu, a uściślając: narzędzia do wnioskowania na temat aktorów dyskursu, wiedzy zakotwiczonej, negocjowanej, niesionej/dystrybuowanej, konstruowanej w dyskursach medialnych, ale także tej przemilczanej, świadomie z nich eliminowanej, wiedzy aktorów dyskursu oraz tworzonej w dyskursach medialnych wiedzy społecznej/kolektywnej.

Zaproponowany sposób dostępu do wiedzy i aktorów w dyskursach medialnych zobrazowany zostanie na wybranych przykładach zaczerpniętych z analizy egzemplarycznej przeprowadzonej na wycinku dyskursu na temat praworządności w Polsce.

Niniejszy artykuł rozszerza moje wcześniejsze ustalenia zawarte w monografii z 2018 roku – *Krytykowanie i jego operacjonalizacja w kontrastywnej analizie dyskursu*, prezentując kolejne możliwości zaproponowanego tam podejścia, stanowiącego propozycję rozwinięcia i uzupełnienia ugruntowanych metod badań nad dyskursem.

2. DYSKURS W PRZESTRZENI MEDIALNEJ

Przestrzeń medialna staje się często sceną ważnych politycznie i społecznie wydarzeń, które są dyskursywnie kształtowane zarówno w mediach (masowych), jak i poprzez nie. W dyskursach pozycjonowane i negocjowane są pojęcia istotne społecznie i politycznie w rozumieniu Ekkeharda Feldera⁵; toczy się walka o władzę i wpływy oraz próba kontrolowania percepcji świata. Aktorzy dyskursu i ich grupy dynamizują

³ Krytykowanie w językoznawstwie germanistycznym umiejscawia się bowiem w teorii aktów mowy i postrzega jako jeden z typów aktów mowy podporządkowany kategorii BEWERTEN/WERTEN [wartościowanie] jako akt wartościujący negatywnie bądź działanie językowe o tej samej wartości znaczeniowej. Por. np. L. ZHONG, *Bewerten in literarischen Rezensionen. Linguistische Untersuchungen zu Bewertungshandlungstypen, Buchframe, Bewertungsmaßstäben und bewertenden Textstrukturen*, Frankfurt a. M.–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien 1995, s. 43–44.

⁴ W kontekście badań z zakresu pragmatyki i lingwistyki dyskursu trafniejsze wydaje się tu określenie *praktyka komunikacyjna*. Szerzej na ten temat w dalszej części tekstu, por. np. przypis 19.

⁵ E. FELDER, *Semantische Kämpfe in Wissensdomänen. Eine Einführung in Benennungs-, Bedeutungs- und Sachverhaltsfixierungs-Konkurrenzen*, [w:] *Semantische Kämpfe. Macht und Sprache in den Wissenschaften*, red. E. FELDER, Berlin 2006, s. 13–46, *Linguistik – Impulse und Tendenzen*, 19.

te procesy poprzez językowe konstruowanie subiektywnie ukształtowanej, selektywnej, wybranej, ale niekoniecznie z góry ukształtowanej czy prefabrykowanej wiedzy. Wiedza ta natomiast jest prezentowana i rozpowszechniana przez środki masowego przekazu w postaci tekstów, obrazów itp. oraz pozycjonowana argumentacyjnie w dyskursach. Zatem aktorzy dyskursu przyczyniają się do wytwarzania i przekazywania wynegocjowanej w ten sposób wiedzy, która nierzadko zyskuje status „wiedzy zbiorowej” w rozumieniu Gerda Antosa⁶ czy, jak czytamy u Aleidy Assmann⁷, wiedzy kolektywnej. Tak zatem zwłaszcza media są zaangażowane w tworzenie i kształtowanie naszej rzeczywistości i dlatego należy je traktować jako czynniki (aktorów) generujące rzeczywistość⁸.

By powyższe rozważania uczynić bardziej czytelnymi, warto nakreślić, w jakich ramach teoretycznych będziemy się poruszać i w jakim polu badawczym osadzam moje analizy. Zaprezentowane w niniejszym tekście dociekania i analizy zakotwiczam w germanistycznej lingwistyce dyskursu, a proponowane analizy wywodzę z szeroko pojętej pragmatyki tekstu i pragmatyki dyskursu.

Dyskurs postrzegam przy tym jako „zasadniczo otwarty zbiór”⁹ tematycznie powiązanych i odnoszących się do siebie tekstów/wypowiedzi, których wzajemne relacje wykraczają poza odniesienia intertekstualne¹⁰. Zakładam ponadto, iż każdy dyskurs wywołany jest określonym bodźcem. Takim bodźcem jest dla mnie ważne politycznie bądź też społecznie, a nawet kulturowo wydarzenie. To ono daje początek publicznym dyskusjom na istotny społecznie temat. W lingwistyce dyskursu takie wydarzenie określane jest mianem wydarzenia dyskursywnego¹¹. Następstwem wyda-

⁶ G. ANTOS, *Teksty jako formy konstituowania wiedzy. Ewolucyjne fundamenty lingwistyki tekstu – tezy*, [w:] *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, red. Z. BILUT-HOMPLEWICZ, W. CZACHUR, M. Smykała, Wrocław–Dresden 2009, s. 171-195.

⁷ A. ASSMANN, *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*, Bonn 2007.

⁸ A. HANUS, *Linguistic structure of memory images in Polish and German language obituaries for Marcel Reich-Ranicki, as a media tool for the profiling of collective memory*, „Humanities and Social Sciences” 2019, t. 24, nr 26 (2), s. 27-45.

⁹ K. ADAMZIK, *Sprache. Wege zum Verstehen*, Tübingen–Basel 2001, s. 253.

¹⁰ Takie odniesienia w germanistycznej lingwistyce dyskursu określa się mianem *dyskursywności*. Ingo Warnke w opracowaniu z 2009 roku (por. I. WARNKE, *Żegnaj tekście – witaj dyskursie? O sensie i celu poststrukturalistycznego uwolnienia pojęcia tekstu*, [w:] *Lingwistyka tekstu w Niemczech...*, s. 355) określa relację między intertekstualnością a dyskursywnością, jednoznacznie przypisując tej drugiej szerszy zasięg: „Dyskursywność powstaje (...) na płaszczyźnie tekstu poprzez intertekstualność. Konkretnie nawiązania intertekstualne to namacalny ślad dyskursywności. Można zatem odwołując się do wypowiedzi Warnkego, powiedzieć, że intertekstualność tworzy dyskursywność, gdyż dyskursywność opiera się na sieci relacji intertekstualnych, relacji zachodzących pomiędzy tekstami danego dyskursu”.

¹¹ Por. S. JÄGER, *Kritische Diskursanalyse. Eine Einführung*, Münster 1999, s. 162.

rzenia dyskursywnego dotyczącego nośnego politycznie, społecznie czy kulturowo¹² tematu są pojawiające się w przestrzeni publicznej wypowiedzi/teksty, pozostające we wzajemnych relacjach dyskursywnych. W przestrzeni dyskursywnej dochodzi do ścierania się – nawet nierzadko skrajnych – poglądów dotyczących postrzegania i definiowania danych kwestii czy zjawiska, określane za Felderem mianem „walk semantycznych”¹³, skutkujące zwykle modyfikacją czy nawet wygenerowaniem nowych znaczeń określonych pojęć, a z czasem ugruntowaniem ich w pamięci społeczeństw. Badacz, chcąc uczynić dyskurs na określony temat obiektem swoich analiz, wycina dany wątek dyskursywny na interesujący go temat. Czyni to przez wyodrębnienie, na podstawie szeroko pojętych kryteriów treściowo-semantycznych, określonej puli tekstów, pozostających względem siebie w relacjach dyskursywnych. Taki wycinek wyodrębniany jest z korpusu konkretnego (*konkreter Korpus*) lub też może stanowić jego całość¹⁴.

Analizy dyskursu prowadzone w obrębie lingwistyki dyskursu ukierunkowane są w pierwszej kolejności na odkrywanie i rekonstruowanie wiedzy generowanej, negocjowanej i dystrybuowanej w dyskursach medialnych, a także na ujawnianiu, względnie demaskowaniu relacji, lokowania i dystrybucji władzy oraz na profilowaniu aktorów dyskursu oraz ustalaniu i ocenianiu ich wpływu na kształtowanie postrzeganej rzeczywistości.

W ramach lingwistycznej analizy dyskursu zaadaptowano bądź też opracowano już określone narzędzia i zaproponowano procedury, które dobrze sprawdzają się w badaniach dyskursu. Katalog takich narzędzi/instrumentów znajdziemy w opracowaniu Jürgena Spitzmüllera i Ingo Warnkego¹⁵.

Badając dyskursy medialne, dużą część mojej uwagi badawczej poświęcam w ostatnich latach rozmaitym obliczom i przejawom krytykowania w mediach

¹² Por. A. HANUS, *Krytykowanie i jego operacjonalizacja w kontrastywnej analizie dyskursu*, Wrocław–Dresden 2018; TAŻ, *Medial konstruiertes Wissen. Analyse des Kritisierens als Zugriffssobjekt auf diskursive Wissenskomplexe*, „Prace Językoznawcze” 2020, vol. 22, no. 3, s. 115–130.

¹³ E. FELDER, *Semantische Kämpfe in Wissensdomänen...*

¹⁴ D. BUSSE, W. TEUBERT, *Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt? Zur Methodenfrage der historischen Semantik*, [w:] *Begriffsgeschichte und Diskursgeschichte. Methodenfragen und Forschungsergebnisse der historischen Semantik*, red. D. BUSSE, F. HERMANN, W. TEUBERT, Opladen 1997, s. 140. Korpusy konkretne to najbardziej uchwytne „oblicza” dyskursów istniejących w przestrzeni komunikacyjnej. Nie sposób bowiem uchwycić wszystkich pisanych i mówionych tekstów powstałych w danym okresie na określony temat, ponieważ część z nich nie zostaje w żaden sposób utrwalona. Nie sposób zatem badać całego dyskursu, określanego przez Bussego i Teuberta mianem korpusu fikcyjnego (*imaginäres Korpus*). Jednak nawet teksty w jakiegokolwiek formie utrwalone, tworzące tzw. korpus wirtualny (*virtuelles Korpus*), nie mogą ze względu na ich ogromny zasięg zostać w pełni zbadane.

¹⁵ J. SPITZMÜLLER, I. WARNKE, *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der textuellen Sprachanalyse*, Berlin 2011.

w kontekście strategii i sposobów wyrażania krytyki. W rezultacie przeprowadzonych badań zdołałam wskazać na istnienie w dyskursach kompleksowego działania językowego KRYTYKOWANIE i zaproponowałam rozszerzenie sprawdzonych już metod analizy dyskursu o kolejne narzędzie, które udało mi się opracować i wypróbować na obszernym korpusie¹⁶.

Mam tu na myśli zastosowanie analizy kompleksowego działania językowego KRYTYKOWANIE do wnioskowania na temat aktorów dyskursu i ich ról, a także do wnioskowania na temat kształtowania czy też formowania i utrwalania wiedzy o świecie w obrębie określonego wycinka rzeczywistości.

W kolejnej części tekstu przedstawię wypracowane w 2018 roku narzędzie analizy dyskursu oraz podam pewne propozycje jego modyfikacji i rozszerzenia o kolejny aspekt pod kątem wykorzystania w badaniach dyskursów multimodalnych.

3. KRYTYKOWANIE JAKO KOMPLEKSOWE DZIAŁANIE JĘZYKOWE

Krytykowanie jako działanie nierozzerwalnie łączy się z praktykami społecznymi, realizowanymi przez człowieka za pomocą języka. W językoznawstwie germanistycznym mianem KRYTYKOWANIA określa się działanie językowe¹⁷ stanowiące jeden

¹⁶ Por. A. HANUS, *Krytykowanie i jego operacjonalizacja...*; TAŻ, *Medial konstruiertes Wissen...*; A. HANUS, J. DĄBROWSKA-BURKHARDT, „Kritisieren“ als Zugriffsobjekt auf mediale Diskurse. Eine Analyse des deutschen und polnischen politischen Diskurses über die polnische Rechtsstaatlichkeit, „Die Welt der Slaven“ 2023, Bd. 68, s. 262-290.

¹⁷ Działania językowe (*sprachliche Handlungen*) w językoznawstwie germanistycznym utożsamiane są zwykle z illokucjami (*Illokutionen*) w rozumieniu Motscha (W. MOTSCH, *Handlungsstrukturen von Texten*, [w:] *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, t. 1, red. G. ANTOS, K. BRINKER, W. HEINEMANN, S.F. SAGER, Berlin-New York 2000, s. 414-421). Są to komponenty celowe wypowiedzi, wykraczające poza proste akty mowy, mające „zakodowaną” intencję nadrzędną (por. F. LIEDTKE, *Grammatik der Illokution. Über Sprechhandlungen und ihre Realisierungsformen im Deutschen*, Tübingen 1998; W. HEINEMANN, M. HEINEMANN, *Grundlagen der Textlinguistik. Interaktion – Text – Diskurs*, Tübingen 2002). W badaniach prowadzonych przez Barbarę Sandig i zespół skupiony wokół badaczki uwypukla się ponadto, iż nie ma działań językowych, które dokonują się poza określonym typem sytuacyjnym bądź też określonym wzorcem tekstowym (por. B. SANDIG, *Ausdrucksmöglichkeiten des Bewertens. Ein beschreibungsrahmen im Zusammenhang eines fiktionalen Textes*, „Deutsche Sprache” 1979, Bd. 7, s. 137-159; TAŻ, *Formen des Bewertens*, [w:] *Anabasis. Prace ofiarowane Profesor Krystynie Pisarkowej*, red. I. BOBROWSKI, Kraków 2003, s. 279-287; L. ZHONG, *Bewerten in literarischen Rezensionen...*; A. HERBIG, B. SANDIG, *Das kann doch wohl nur ein Witz sein! Argumentieren, Bewerten und Emotionalisieren im Rahmen persuasiver Strategien*, [w:] *Überredung in der Presse. Texte, Strategien, Analysen*, red. M. MOILANEN, Berlin-New York 1994, s. 59-98; S. OBERHAUSER, A. STÜRMER, A. HERBIG, *Spannung bis zum Schluß. Syntaktische Muster von Bewertungshandlungen*, [w:] *Linguistische Arbeiten. Satz – Text – Diskurs*, red. P.-P. KÖNIG, H. WIEGERS, Tübingen 1994, s. 93-99; A. STÜRMER I IN., *Bewerten und Bewertungsinventar. Modellierung und computergestützte Rekonstruktionsmöglichkeiten*, „Deutsche Sprache” 1997, Bd. 25, s. 272-288).

z wariantów innego działania językowego, tj. WARTOŚCIOWANIA w jego odmianie negatywnej (i w opozycji do CHWALENIA), a zatem do formułowania pejoratywnych sądów, negatywnego wartościowania zachowań, stanów rzeczy, obrotu spraw etc.

Eksploatacja korpusów medialnych wykazywała jednak niejednokrotnie, że często przyjmuje ono postać bardzo złożonej struktury, wychodzi tym samym znacznie poza ramy pojedynczego aktu mowy. Nie zawsze zatem ma jedynie formę prostego działania o charakterze wartościującym. Szczególnie widoczne staje się to, jak zdołałam ustalić, w użyciach języka, praktykach językowych zanurzonych w dyskursie. Można w nich bowiem zaobserwować liczne sformułowania aluzyjne, presupozycje, podteksty czy też nawiązania intertekstualne do innych (często klasycznych czy znanych z popkultury) tekstów bądź też do innych wypowiedzi danego dyskursu, tworzące swego rodzaju sieci takich wzajemnych nawiązań pomiędzy tekstami/wypowiedziami dyskursu.

Ta obserwacja skłoniła mnie to do konkluzji, iż KRYTYKOWANIA, jako działania występującego w szerokim kontekście dyskursu, nie można sprowadzać do wariantu działania językowego WARTOŚCIOWANIA, gdyż w takim zanurzeniu wykracza ono zwykle poza wąskie ramy prostego działania językowego, a więc jego funkcja, a także zakres oddziaływania zostałyby znacznie zawężone, a nawet nieodpowiednio uproszczone. Moje analizy działania KRYTYKOWANIA umieściłam zatem w szerszym kontekście badań dyskursologicznych. Wyszłam bowiem z założenia, iż niejednokrotnie dopiero wnikliwe przyjrzenie się określonej wypowiedzi w kontekście innych wypowiedzi pozwala odkryć intencję określonego nadawcy/aktora, a przez to całościowo objąć badane zjawisko.

Biorąc za punkt wyjścia dyskursywność zebranego materiału, wychodząc od analiz korpusowych i bazując na spójności tematycznej wyekscerpowanego dyskursu, wyłoniłam podstawowe własności KRYTYKOWANIA jako swoistego działania językowego, swoistego użycia języka w dyskursie.

Krytykowanie rozumiane jako działanie językowe zanurzone w dyskursie:

- to szczególny rodzaj wartościowania o profilu ujemnym/pejoratywnym,
- to działanie kompleksowe, na które składają się m.in. proste/elementarne działania językowe – proste akty mowy,
- może jednocześnie zawierać elementarne działania wartościujące i inne, bardziej złożone,
- może występować zarówno jako typ/wariant wartościowania o profilu ujemnym/negatywnym, jak i jako działanie nadrzędne, zawierające w swojej strukturze elementarne działania wartościujące i inne, czytelne dopiero w kontekście całego dyskursu,
- nie może być rozpatrywane jedynie jako prosty akt mowy i nie można do niego zastosować tylko teorii aktów mowy, czyli traktować tego typu działa-

nia jako sumy illokucji, ani też podejścia komunikacyjno-pragmatycznego w rozumieniu Sandig¹⁸,

- w jego analizie kluczowe jest często dostrzeżenie dodatkowych znaczeń zawartych w działaniach,
- należy je odczytywać i analizować wielopłaszczyznowo: na płaszczyznach elementarnych działań językowych oraz na poziomie znaczeń językowo-kontekstowych w obrębie tekstu, ale i w kontekście ich zanurzenia w dyskursie.

Zważając na wymienione własności i komponenty działania KRYTYKOWANIE zanurzonego w dyskursie, rozpatruję je jako kompleksowe działanie językowe (w rozumieniu lingwistyki dyskursu jako rodzaj praktyki językowej zanurzonej w dyskursie, budującej dyskurs)¹⁹, składające się z więcej niż jednego pojedynczego działania językowego, którego cel komunikacyjny najczęściej nie jest sumą pojedynczych illokucji, lecz daje się wysnuć z kontekstu na podstawie wiedzy, niejednokrotnie wykraczającej poza obszar ogólnej wiedzy odbiorcy o świecie i reguł dyskursu oraz dzięki umiejętności odczytania przez niego nawiązań intertekstualnych na poziomie dyskursu, tj. dyskursywności²⁰.

W wyniku analiz korpusowych zdołałam wypracować spójną koncepcję KRYTYKOWANIA jako kompleksowego działania językowego²¹, która zakłada, iż KRYTYKOWANIE zanurzone w dyskursie warto odczytywać i analizować wielopłaszczyznowo, nie tylko na płaszczyźnie elementarnych działań językowych oraz na poziomie znaczeń językowo-kontekstowych w obrębie tekstu, ale i w kontekście ich zanurzenia w dyskursie, gdyż niektóre działania tego typu są czytelne dopiero w kontekście

¹⁸ B. SANDIG, *Ausdrucksmöglichkeiten des Bewertens...*; TAŻ, *Formen des Bewertens...*

¹⁹ W badaniach dyskursologicznych dla użyć językowych w dyskursie zwykło się używać określenia *praktyka językowa* bądź też *praktyka komunikacyjna* (por. A. DEPPERMAN, H. FEILKE, A. LINKE, *Sprachliche und kommunikative Praktiken. Eine Annäherung aus linguistischer Sicht*, [w:] *Sprachliche und kommunikative Praktiken*, red. A. DEPPERMAN, H. FEILKE, A. LINKE, Berlin–Boston 2016, s. 1-23; W. CZACHUR, *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy*, Wrocław 2020, s. 157-166), a nie *działanie językowe*, gdyż one trafniej zdają się określać charakter użyć języka zakotwiczonego w określonym kontekście społeczno-kulturowym. Takie spojrzenie wskazuje bowiem, iż każda praktyka komunikacyjna jest zarówno wytworem nadawcy, jak i odbiorcy w zakotwiczeniu społeczno-kulturowym. W pracy z 2018 roku używałam jednak głównie określenia *kompleksowe działanie językowe* dla ukazania działania KRYTYKOWANIE, gdyż chciałam tam zwrócić uwagę na strukturę, wielopłaszczyznowość opisywanego zagadnienia. Określenie *działanie językowe*, rozszerzone o dookreślenie teoretyczne *kompleksowe*, wywodzące się z lingwistyki tekstu, nawiązujące do działań językowych Barbary Sandig (por. B. SANDIG, *Ausdrucksmöglichkeiten des Bewertens...*; TAŻ, *Formen des Bewertens...*), wydało się w tym kontekście bardziej przejrzyste i lepiej obrazujące strukturę tego kompleksowego zjawiska.

²⁰ A. HANUS, *Krytykowanie i jego operacjonalizacja...*

²¹ Por. tamże.

innego konkretnego tekstu w obrębie badanego dyskursu, kiedy np. znaczenie wypowiedzi można odczytać na podstawie odniesień dyskursywnych, znając i konfrontując ją z tekstem bądź wypowiedzią, do której się odnosi na tle pozostałych relacji zawartych w danym dyskursie. Mam tu na myśli działania, które bez uwzględnienia tekstu odniesienia oraz kontekstu całego dyskursu nie są działaniami krytycznymi. Ten status otrzymują dopiero po uwzględnieniu wypowiedzi **innych uczestników dyskursu**.

Takie osadzenie badań nad krytykowaniem pozwala na spojrzenie na nie przez pryzmat zawartych w tekście wyznaczników językowych na płaszczyźnie mikro, znaczeń językowo-kontekstowych na poziomie mezo, ale także z perspektywy dyskursu, a zatem poziomu makro (por. tab. 1). Połączenie tych podejść otwiera zaś w dalszej perspektywie możliwość holistycznego opisu KRYTYKOWANIA oraz zastosowania tej wielkości do analizy i opisu wiedzy i aktorów dyskursu oraz wiążącej się z nimi władzy²².

Tab. 1. Płaszczyzny analizy kompleksowego działania językowego KRYTYKOWANIE

PŁASZCZYZNA MAKRO	znaczenia kontekstowe na poziomie dyskursu rozpoznawane dzięki odczytaniu relacji intertekstualnych pomiędzy tekstami danego dyskursu, dzięki ustaleniu powiązań w sieci wzajemnych powiązań między tekstami dyskursu, powiązań dyskursywnych w obrębie danego tematu
PŁASZCZYZNA MEZO	wyznaczniki językowo-kontekstowe na poziomie tekstu, działania KRYTYKOWANIE rozpoznawane na podstawie powiązań pomiędzy poszczególnymi działaniami, dające się odczytać po uwzględnieniu połączeń hierarchicznych pomiędzy poszczególnymi działaniami dominującymi i kontekstu analizowanego tekstu
PŁASZCZYZNA MIKRO	wyznaczniki językowe zawarte w działaniach językowych określonego tekstu

Źródło: A. Hanus, *Krytykowanie i jego operacjonalizacja...*

W wyniku pragmalingwistyczno-dyskursologicznej analizy badanych przeze mnie dyskursów, ich warstwy treściowej i językowej, a także kontekstu językowego

²² Por. tamże.

i sytuacyjnego zdołałam wyłonić na płaszczyźnie językowej najbardziej charakterystyczne typy KRYTYKOWANIA²³:

- KRYTYKOWANIE WPROST,
- KRYTYKOWANIE POŚREDNIE oraz jego typ mieszany:
- KRYTYKOWANIE EKSPLICYTNO-IMPLICITNE²⁴.

Analiza passusów zawierających określone warianty KRYTYKOWANIA bądź składających się na poszczególne jego warianty czy typy pozwoliła na dalszą dyferencjację typów podstawowych, tj. wyodrębnienie różnorodnych ich wariantów. Ostatecznie na podstawie materiału badawczego wyodrębniono pięć wariantów KRYTYKOWANIA WPROST i 11 wariantów KRYTYKOWANIA POŚREDNIEGO. Analiza korpusów tekstowych zaowocowała ponadto wnioskami pozwalającymi na dokonanie pewnych uogólnień dotyczących poszczególnych typów i podtypów, czyli wariantów KRYTYKOWANIA.

KRYTYKOWANIE WPROST w przedstawianym tu rozumieniu objawia się głównie subiektywnymi ocenami dokonywanymi przez i z punktu widzenia autora krytyki. Ten stawia się w roli autorytetu, eksperta i wskazując zwykle na autonomiczny charakter swojego głosu i subiektywność sądu, wypowiada się krytycznie na temat danej postaci/aktora dyskursu, wydarzenia bądź zachodzących zjawisk. Ten typ KRYTYKOWANIA może być realizowany za pomocą serii działań językowych o charakterze subiektywnym, wyrażających oceny podmiotu krytykującego (KRYTYKOWANIE PRZEZ OCENIANIE), rozbudowany może być także o argumenty wspierające, przypieczętowujące dany sąd (KRYTYKOWANIE WPROST POPARTE ARGUMENTAMI). W takim wypadku krytykujący wskazuje na przykłady, odsyła do przykładów podobnych „przypadków”, powołuje się na wypowiedzi autorytetów w danej dziedzinie w formie cytatu czy parafrazy. KRYTYKOWANIE w jego odmianie wprost bywa niekiedy rozbudowane o spekulacje na temat przyczyn danego stanu rzeczy i jego przyszłych bądź możliwych konsekwencji (KRYTYKOWANIE WPROST ROZBUDOWANE O REFLEKSJE SPEKULATYWNE I WYNIKAJĄCE Z TEGO WNIOSKI).

²³ W tym miejscu należy zaznaczyć, iż takie podejście do materiału korpusowego wyklucza sporządzenie typologii na podstawie określonego kryterium badawczego. Typologia oparta została na rozpoznaniu strategii użytych przez autorów tekstów do przeprowadzenia krytykowania w określony sposób. Można zatem mówić raczej o kryteriach mieszanych wynikających z celu komunikacyjnego. Takie podejście typologiczne zakłada, że poszczególne warianty krytykowania nie będą wariantami rozłącznymi.

²⁴ Typologii dokonałam na podstawie analiz dyskursów wywołanych znaczącymi wydarzeniami dyskursywnymi, tj. publikacją Gerharda Gnaucka na temat życia wybitnego niemieckiego krytyka literackiego Marcela Reicha-Ranickiego i ukazaniem się biografii Ryszarda Kapuścińskiego autorstwa jego redakcyjnego kolegi Artura Domosławskiego.

Pod względem językowym KRYTYKOWANIE WPROST wyróżnia wielokrotne użycie zdań zawierających sądy podmiotu (aktora dyskursu). Wypowiedzi tego typu składają się z sformułowań w pierwszej osobie liczby pojedynczej, wskazujących i podkreślających autonomiczność danej oceny. Cechują je ponadto liczne wartościujące przydawki, formy orzecznikowe, częste repetycje, serie negacji, cytowanie innych autorów czy też powołanie się na nich, a także wyliczenia określonych praktyk przywołane dla poparcia określonego sądu, mające wzmocnić efekt wartościowania negatywnego²⁵.

Wyłonione na podstawie analizy językowych działań kompleksowych jego warianty to:

- KRYTYKOWANIE WPROST POPARTE ARGUMENTAMI,
- KRYTYKOWANIE WPROST PRZEZ OCENIANIE,
- KRYTYKOWANIE WPROST A PRIORI,
- KRYTYKOWANIE WPROST ROZBUDOWANE O REFLEKSJE SPEKULATYWNE,
- KRYTYKOWANIE WPROST PRZEZ ODWOŁANIE SIĘ DO ZASAD ETYCZNYCH.

KRYTYKOWANIE POŚREDNIE wykazuje zdecydowaną dominację w badanych przeze mnie korpusach, prezentuje się w szerokiej palecie odmian, stąd aż 11 wariantów tego typu działania kompleksowego. Cechuje je spore wyrafinowanie i wieloznaczność wyrazu, a jego odczytanie wymaga od odbiorcy często szerokiej wiedzy na temat przedmiotu krytyki, kontekstu historyczno-społecznego, znajomości sytuacji politycznej i powiązań politycznych określonych frakcji, dużej sprawności w odsłanianiu odniesień intertekstualnych, przysparzających nierazko wielu trudności interpretacyjnych. W warstwie językowej przejawia się głównie w zastosowaniu ironii, sarkazmu, sugestywnych pytań retorycznych, presupozycji czy metafor i porównań. Przy czym zwykle to nie określone środki językowe czy ich zespół mają wpływ na decyzje typologiczne podczas wyodrębniania poszczególnych wariantów wskazanych typów KRYTYKOWANIA. Niezmiernie ważne jest odczytanie sformułowań ironicznym zawierających sarkazm czy określone aluzje do postaci bądź wydarzeń, a także uwzględnienie szeroko pojętego kontekstu odnoszącego się do rzeczywistości pozatekstowej. Kluczowe jest ponadto dostrzeżenie i uwzględnienie w analizie odniesień intertekstualnych dotyczących nie tylko szeroko pojętych tekstów kultury i popkultury, ale także, co nierazko ma kluczowe znaczenie w rozpoznaniu typu czy wariantu krytykowania, odniesień do całego dyskursu, w kontekście sieci powiązań dyskursywnych na dany temat²⁶.

²⁵ Por. A. HANUS, *Krytykowanie i jego operacjonalizacja...*

²⁶ Por. tamże.

W tego typu KRYTYKOWANIU wyróżnia się następujące warianty:

- KRYTYKOWANIE POŚREDNIE PRZEZ OCENIANIE,
- KRYTYKOWANIE POŚREDNIE WYRAŻONE ZA POMOCĄ WSKAZANIA NA SPRZECZNOŚCI,
- KRYTYKOWANIE POŚREDNIE PRZEZ SPROSTOWANIE,
- KRYTYKOWANIE POŚREDNIE PRZEZ KONTRASTOWANIE,
- KRYTYKOWANIE POŚREDNIE PRZEZ IRONIZOWANIE,
- KRYTYKOWANIE POŚREDNIE PRZEZ CYTOWANIE,
- KRYTYKOWANIE POŚREDNIE PRZEZ POZORNE RELACJONOWANIE FAKTÓW,
- KRYTYKOWANIE POŚREDNIE PRZEZ PODWAŻENIE LUB/I PODANIE W WĄTPLIWOŚĆ,
- KRYTYKOWANIE POŚREDNIE PRZEZ POLEMIZOWANIE,
- POŚREDNIE KRYTYKOWANIE GŁOSÓW KRYTYKI,
- KRYTYKOWANIE POŚREDNIE PRZEZ POSTAWIENIE PYTAŃ RETORYCZNYCH.

4. KRYTYKOWANIE JAKO KOMPLEKSOWA PRAKTYKA KOMUNIKACYJNA

Analizy materiału korpusowego zebranego przeze mnie w roku 2010 i stanowiącego reakcję na publikację dwóch książek: *Kapuściński non-fiction* Artura Domoślowskiego oraz *Wolke und Weide. Marcel Reich-Ranickis polnische Jahre* Gerharda Gnaucka, czyli materiału zaczerpniętego z dwóch dyskursów „ponadnarodowych”, dyskursów rozwiniętych w Polsce i w krajach niemieckojęzycznych wokół obu publikacji, nie obejmowały zjawisk pozawerbalnych. Wynikało to w pewnym sensie ze specyfiki zebranego materiału, w którym zjawiska niewerbalne zdawały się wtedy nie stanowić istotnego detalu tej komunikacji. Materiały ikoniczne prezentowały bowiem, czy to Ryszarda Kapuścińskiego, czy też Marcela Reicha-Ranickiego, na zdjęciach archiwalnych w sytuacjach, pod względem kontekstowym, mało wyrazistych/wymownych (zbliżenia, zdjęcia profilowe, paszportowe) bądź też w ujęciach mało czytelnych w aspekcie kontekstowym, co skutkowało ich pominięciem w ówczesnych analizach. Pozostałe sygnały komunikacji niewerbalnej uznałam za mniej istotne²⁷.

Dalsze analizy dyskursów medialnych²⁸ prowadzone przeze mnie na przestrzeni kolejnych lat po publikacji monografii *Krytykowanie i jego operacjonalizacja w kontrastywnej analizie dyskursu* (2018) wykazały jednak niepoślednie znaczenie

²⁷ Należy dodać, iż w tym czasie badacze często zdawali sobie sprawę z wagi i konieczności podejmowania badań materiału niewerbalnego, jednak takie badania rzadko jeszcze były przeprowadzane. Stąd zapewne także wynikało moje mniejsze skupienie na analizie materiału niewerbalnego.

²⁸ Mówiąc o dyskursach medialnych, mam na myśli dyskursy toczące się w przestrzeni publicznej w mediach i za pośrednictwem mediów.

kodów niewerbalnych, zwłaszcza materiału ikonycznego, tj. fotografii, grafik, kolaży obrazowych, karykatur czy memów, towarzyszących materiałowi werbalnemu, w kontekście całościowego odczytania poszczególnych wariantów działania kompleksowego *KRYTYKOWANIE*.

Obecność i wpływ kodów pozawerbalnych na odczytanie ostatecznych znaczeń i intencji działania kompleksowego *KRYTYKOWANIE*, rozszerzających, jak wykazała analiza pragmatyczna, odczytanie tegoż działania, pociągnęła za sobą potrzebę weryfikacji ustaleń i parametrów terminologicznych w zakresie kompleksowego działania językowego *KRYTYKOWANIE*.

Uwzględnienie materiału ikonycznego skutkowało bowiem potrzebą dokonania weryfikacji terminologicznej kompleksowego działania *KRYTYKOWANIE*, które po uwzględnieniu materiału ikonycznego nie obejmowało już tylko działań *stricte* językowych. Taki stan rzeczy skutkował rozważaniami o możliwej potrzebie doprecyzowania pojęcia działania kompleksowego *KRYTYKOWANIE*, co skłoniło mnie do przeprowadzenia analiz uzasadniających próbę uaktualnienia tegoż.

Kolejne analizy dyskursów osadzonych w kontekście medialnym, uwzględniające w materiale korpusowym kod ikoniczny, wskazują bowiem na dalsze, niezmiernie interesujące przykłady krytykowania za pomocą obrazu bądź krytykowania wynikającego z relacji między kodem werbalnym a kodem ikonycznym.

4.1. ANALIZA EGZEMPLARYCZNA WYBRANEGO PRZYKŁADU – KOMPLEKSOWE DZIAŁANIE KOMUNIKACYJNE, PRAKTYKA KOMUNIKACYJNA *KRYTYKOWANIE*

By zobrazować moje spostrzeżenia i wyniki analiz odnoszące się do materiału ikonycznego zawartego w tekstach²⁹ prasowych, oglądowi poddaję wybrany artykuł z aktualnego wydania tygodnika „Polityka”, tj. nr 46 z 7 listopada 2023 roku pt. *Ciao Pinokio! Ostatnia prosta premiera Morawieckiego. Dlaczego kończy się taką klęską?*, autorstwa Cezarego Michalskiego.

Ogląd materiału rozpoczynam od analizy warstwy werbalnej pod kątem realizacji kompleksowego działania językowego *KRYTYKOWANIE*, tj. przyglądam się czę-

²⁹ Wychodząc od szerokiego rozumienia tekstu i znamiennej stwierdzenia Gunthera Kressa i Theo van Leeuwena „All texts are multimodal” z 1988 roku, tekstem określam komunikat składający się z różnych, „współpracujących”, współgrających ze sobą, dopełniających się w jakiś sposób kodów/modalności. W badaniach niemieckich mediolingwistów do określenia tego typu komunikatów używa się jednak niejednokrotnie nadal, jak zauważa Danuta Kępa-Figura (por. D. Kępa-Figura, *(Multimodaler) Text als Gegenstand linguistischer Forschung*, „tekst i dyskurs – text und diskurs” 2021, nr 15, s. 141), być może asekuracyjnie, dla uwypuklenia multimodalnego charakteru tekstu, terminu *tekst multimodalny*. Badaczka wskazuje przy tym, iż takie użycie terminu ma charakter pleonastyczny.

stotliwości jego występowania oraz typom i wariantom działania KRYTYKOWANIE, by móc wnioskować o jego znaczeniu i możliwości operacjonalizacji do badania danego wyekscerpowanego wycinka dyskursu, tj. do wnioskowania na temat aktorów, wiedzy, a nawet relacji władzy w dyskursach.

W wyniku analizy wstępnej udaje się ustalić, iż w badanym materiale czytelnik z ogromną częstotliwością naprzemiennie konfrontowany jest z działaniami KRYTYKOWANIA pośredniego i krytykowania wprost realizowanego za pomocą różnych działań kompleksowych KRYTYKOWANIE i jednocześnie różnych kodów. Z uwagi na fakt, iż autor tekstu zdaje się bardzo emocjonalnie podchodzić do zarysowanych przez siebie wydarzeń i realizowanych w obrębie wskazanego wydarzenia dyskursywnego działań komunikacyjnych, czytelnik konfrontowany jest nader często z prezentowanymi wydarzeniami i postawami, względnie działaniami o charakterze emocjonalnym, tj. z wydarzeniami budzącymi kontrowersje i niekiedy nawet skrajne emocje.

W analizowanym materiale przeważają KOMPLEKSOWE DZIAŁANIA JĘZYKOWE POŚREDNIE PRZEZ IRONIZOWANIE, WZGLĘDNIE PRZEZ POSTAWIENIE PYTAŃ RETORYCZNYCH. Zaobserwować można ponadto kompleksowe działania KRYTYKOWANIE WPROST PRZEZ OCENIANIE („udaje różnych ludzi i różne emocje”, jest „sztuczny” i przede wszystkim „kłamie”) oraz KRYTYKOWANIE WPROST PRZEZ OCENIANIE PO-PARTE ARGUMENTAMI. Wyraźnie widoczne jest jednak, że autor artykułu znacznie częściej sięga po krytykowanie pośrednie niż po krytykę wprost.

Michalski bardzo chętnie krytykuje Morawieckiego PRZEZ IRONIZOWANIE, wskazując już w tytule na fakt, iż jego rządy dobiegają końca: „Ostatnia prosta premiera Morawieckiego”. Podkreśla ponadto, iż ten, mimo świadomości nieuchronnie zbliżającego się schyłku swojej władzy, daje się wmanewrować w pewne gry polityczne własnej frakcji politycznej:

Od momentu przegranych wyborów wszystkie frakcje Zjednoczonej Prawicy po raz pierwszy zgadzają się w jednym: to Mateusz Morawiecki powinien być kandydatem na premiera wskazanym przez prezydenta. Nie po to, aby Morawieckiego ostatni raz wypromować, ale raczej po to, by go ostatecznie utopić. Ten personalny pomysł wspiera bowiem tym razem nie tylko Jarosław Kaczyński, ale także najbardziej nienawidzący Morawieckiego Ziobro, Kamiński, Szydło czy bardziej niż chłodni w swoim stosunku do premiera Brudziński i Sasin.

Owa frakcja pozwala bowiem, po przegranej przez PiS w wyborach parlamentarnych³⁰, na powierzenie mu, skazanej z góry na niepowodzenie, misji tworzenia

³⁰ Chodzi o wybory parlamentarne z 15 października 2023 roku.

rządu i wzięcie na siebie winy za niepowodzenia swojej partii. Autor artykułu ironicznie odnosi się także do działań, które Morawiecki zamierza podjąć dla utrzymania swojej pozycji politycznej:

On sam przygotowuje się ponoć do swego ostatniego „exposé”. Miałoby być pełne ataków na Tuska, hołdów dla przeszłych dokonań rządu i niepohamowanych obietnic na przyszłość. To stałoby się przepustką Morawieckiego do udziału w wojnie o sukcesję po Jarosławie Kaczyńskim, w której atutem byłaby pozycja szefa pisowskiego „gabinetu cieni”.

Podaje ponadto, iż szef rządu ma także w zanadru, na wypadek niepowodzenia politycznego, pewne wyjście awaryjne. Sugeruje, iż polityk, gdyby nie powiodło mu się w kwestii tworzenia rządu, wybierze „dobrowolną banicję”, spieniężając swój wielomilionowy majątek. Nie wprost, za pomocą KRYTYKOWANIA POŚREDNIEGO PRZEZ IRONIZOWANIE, autor artykułu wskazuje na pewne, znane powszechnie nieczyste i nieuczciwe posunięcia premiera.

Ale jest i drugi scenariusz, w którym rodzina Morawieckich zamierza wyprowadzić się do Hiszpanii, rozpoczynając wyprzedaż krajowych nieruchomości wartych dziesiątki, a może już setki milionów złotych, należących oczywiście wyłącznie do żony.

Ironizując w ten sam sposób, przedstawia fragment życiorysu Morawieckiego stworzonego dla celów politycznych:

Są dwie wersje dzieciństwa i wczesnej młodości Mateusza Morawieckiego. Pierwsza, kolportowana przez niego samego, a także przez pisowskie instytucje i media, przedstawia go jako klasycznego „małego powstańca”. Od początku dotkliwie represjonowanego za bohaterskie działania w podziemiu, uczestniczącego w najbardziej ryzykownych akcjach stworzonej przez jego ojca Solidarności Walczącej. Poziom tego bohaterstwa narasta z roku na rok i z wersji na wersję. Początkowo mały Morawiecki ociera się o śmierć, kiedy ucieka po rusztowaniu z jakiejś plakatowej akcji. Później mamy już wersję, w której Morawiecki zostaje uprowadzony przez esbeków grożących mu śmiercią.

By jeszcze bardziej ośmieszyć działalność propagandową PiS i samego Morawieckiego, dziennikarz krytykuje premiera POŚREDNIO PRZEZ KONTRASTOWANIE, prezentując inną, jak można wyczytać z tekstu, bardziej prawdopodobną wersję życiorysu polityka.

To tylko kilka przykładów egzemplifikujących tendencję autora artykułu do sięgania po KRYTYKOWANIE PRZEZ IRONIZOWANIE. Wspomniane KRYTYKOWANIE PRZEZ KONTRASTOWANIE oraz PRZEZ POSTAWIENIE PYTAŃ RETORYCZNYCH to warianty krytykowania pośredniego rzadziej stosowane w tekście, jednak nie bez znaczenia dla ostatecznego odczytania tekstu, by przytoczyć jeszcze przykład tego ostatniego:

Dlaczego człowiek, który w 2015 i 2016 r. był nadzieją na modernizację wizerunku PiS (nawet Witold Gadowski witał go wówczas na łamach „Gazety Wyborczej” serią tekstów, w których widział w nim liberalną odtrutkę na etatyzm Kaczyńskiego i Szydło), poniósł aż taką klęskę, pozostaje dziś osamotniony i ośmieszony? Czy błędna była sama idea połączenia gospodarczej modernizacji z ideowym tradycjonalizmem, czy też w charakterze Morawieckiego trzeba szukać przyczyn, dla których akurat w jego wykonaniu ta idea poniosła kompletną porażkę?

Wskazane przykłady kompleksowego działania językowego celowo nie zostały przeze mnie wnikliwie opisane i drobiazgowo przeanalizowane. Skupiam się na kilku zaledwie charakterystycznych egzemplifikacjach, gdyż ten rodzaj działań opisałam szczegółowo we wspominanej monografii z 2018 roku, do której zainteresowanego czytelnika odsyłam. W dalszej części moich rozważań skupię się na kolejnej zaobserwowanej przeze mnie strategii krytykowania polegającej na zaangażowaniu do jego realizacji dwóch kodów.

4.2. ANALIZA EGZEMPLARYCZNA WYBRANEGO MATERIAŁU – KOMPLEKSOWE DZIAŁANIE KOMUNIKACYJNE KRYTYKOWANIE REALIZOWANE ZA POMOCĄ DWÓCH KODÓW

Jeden z podrozdziałów analizowanego wcześniej tekstu Michalski opatrzył ironicznym tytułem: „Syndrom Pinokia”. Syndrom to, jak powszechnie zwykło się przyjmować, swoisty objaw określonej choroby. Podobną definicję znajdziemy w internetowym *Słowniku języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego, w którym syndrom to m.in. „zespół objawów charakterystycznych dla jakiejś choroby”. Autor artykułu ironicznie traktuje tu „przypadłość” premiera, jego, jak czytaliśmy w poprzednim wyimku z tegoż artykułu, skłonność do „rozmijania się z prawdą”. Ten ironiczny tytuł rozpoczyna jednak cały rozdział długich pasażów krytyki bezpośredniej. To wiele przykładów KRYTYKOWANIA WPROST PRZEZ OCENIANIE oraz KRYTYKOWANIA WPROST POPARTEGO ARGUMENTAMI, poprzątkowane niekiedy sformułowaniami ironicznymi, by przytoczyć chociażby kilka wyimków:

W historii III RP zapisze się jako pierwszy urzędujący premier, któremu polskie sądy dwukrotnie kazały publicznie przyznać się do kłamstwa. Obie sprawy dotyczyły łgarstw wypowiedzianych przez niego w kampanii samorządowej 2018 r. W pierwszym przypadku chodziło o zaniżenie wydatków na budowę dróg w czasach rządów koalicji PO-PSL i zdecydowane przeszacowanie wydatków na ten sam cel za rządów Zjednoczonej Prawicy. W drugim Morawiecki rozminął się z faktami, twierdząc, że niepisowscy politycy rządzący Krakowem „nie zrobili nic lub prawie nic” w walce ze smogiem.

Morawiecki lubił też kłamać w Davos. W 2018 r. powiedział tam dziennikarzom, że kierowany przez niego bank „był jednym z nielicznych, które nie udzielały pożyczek we frankach szwajcarskich”. W rzeczywistości w 2008 r. większość udzielonych przez kierowany wówczas przez Morawieckiego BZ WBK pożyczek hipotecznych była we frankach szwajcarskich, a ofiary tego procederu przez wiele lat próbowały dochodzić swoich praw przed polskimi sądami. W ogóle kłamstwa wypowiadane seryjnie i ze swadą stały się częścią wizerunku Morawieckiego i przyniosły mu przydomek Pinokio.

Premier kłamał w CNN, mówiąc tam 5 października 2018 r., że Krajowa Rada Sądownictwa „w zdecydowanej większości składa się z osób wybieranych przez sędziów”. W rzeczywistości już 6 marca 2018 r., w konsekwencji uchwalenia całego pakietu ustaw niszczących niezależne sądownictwo w Polsce, Sejm wybrał do 25-osobowej neo-KRS 15 kandydatów wskazanych przez kluby Zjednoczonej Prawicy i Kukiz'15.

Michalski mówi zatem wprost, że premier Morawiecki kłamał, że „lubił kłamać”, że kłamał „seryjnie” oraz że robił to z niemałą „swadą”, w każdym przypadku podaje przy tym argumenty, cytując wypowiedzi premiera i powołując się na określone fakty. Píše także o lojalności, a wręcz służalczości wobec lidera swojej partii, gdyż Morawiecki z zadań mu powierzonych „wywiązywał się (...) z właściwą mu przesadą, sztucznością, przekraczając często granice groteski (...) z autentyzmem i wiarygodnością cyborga”. Autor tekstu wskazuje także na „cynizm” i dodaje, że Morawiecki za nic miał kwestie „prawdy i kłamstwa, dla niego liczyła się tu jedynie polityka i piar”.

Krytykę Michalskiego zdaje się wzmacniać, a nawet potęgować okładka czasopisma, która w całości nawiązuje do jego artykułu. Tu Morawiecki przedstawiony jest karykaturalnie jako Pinokio z filmów Walta Disneya z charakterystycznym nakryciem głowy i disnejowską kokardą pod brodą. Twarz premiera jest bardzo dokładnie oddana. Nie mamy żadnych wątpliwości, że grafika przedstawia właśnie

jego. Ma jedynie nienaturalnie rozciągnięty nos, podobnie jak bohater książeczki dla dzieci Carla Collodiego. Napis umieszczony z boku: „Ciao Pinokio!” nie pozostawia wątpliwości, iż mamy tu do czynienia ze swoistą obrazową metaforą, wzmacniającą/potęgującą w moim przekonaniu wydźwięk artykułu Michalskiego, jednocześnie go reklamując.

O ile jednak w tym wypadku nie można mieć pewności, czy okładka „Polityki” ma za zadanie potęgować efekt działań krytycznych autora tekstu o Morawieckim i mogłaby zostać uznana za kolejny typ KRYTYKOWANIA, nazwijmy go w wariacie pośrednim PRZEZ WYŚMIEWANIE, czy też PRZEZ UŻYCIĘ ZNAMIENNEJ, KRYTYCZNEJ METAFORY, to już drugi przykład, który zostanie zaprezentowany poniżej, nie pozostawia takich wątpliwości.

W segmencie artykułu sygnowanym tajemniczo i metaforycznie podtytułem „Hamletowski upiór” widoczna jest wyraźnie wzajemna relacja przekazu werbalnego z obrazem. Otwiera go lista zasług Morawieckiego dla partii kierowanej przez Jarosława Kaczyńskiego. Ta jest konstruowana w przekazie werbalnym konfigurowanym przez skumulowanie pasaży reprezentujących kompleksowe działanie językowe KRYTYKOWANIE PRZEZ IRONIZOWANIE, przeplatane pasażami KRYTYKOWANIA WPROST PRZEZ OCENIANIE. Michalski wspomina m.in. „kreatywną księgowość” premiera, w krytyce pośredniej wskazuje na ślepe i bezdyskusyjne oddanie partii rządzącej oraz jego ścisłą współpracę z jej liderem Kaczyńskim, o którym *nota bene* równie ironicznie pisze, iż ten, zagorzały wróg, nie tylko rządu naszego zachodniego sąsiada, obiecywał niegdyś zbudowanie „drugiej Bawarii”, a to, co osiągnął, to jedynie odziedziczone po innych grono zwolenników i garstka własnych adoratorów, przyklaskujących jego polityce:

Kaczyński, jak i Morawiecki mogli do ostatniego dnia swoich rządów demolować finanse państwa, przy jednoczesnym powtarzaniu, że „pieniądze są na wszystko, bo my, w przeciwieństwie do Tuska, nie kradniemy”.

Tyle w Morawieckim zostało z nowoczesności. Nie więcej niż Kaczyńskiemu z modernizacyjnych ambicji wczesnego Porozumienia Centrum, kiedy uważał się jeszcze za człowieka, który zbuduje „drugą Bawarię”, polską wersję modernizacyjnej niemieckiej chrześcijańskiej demokracji. Było to dawno temu, zanim

Rys. 1. Okładka „Polityki”
(nr 46 z 7 listopada 2023 roku)

jego „elektoratem wybranym” stali się antytransformacyjni wyborcy odziedziczalni po Tymińskim i Lepperze, a maksimum jego personalnych zdobyczy okazali się Brudziński, Kuchciński, Suski i Robert Bąkiewicz.

Zarówno cała treść wspomnianego rozdziału, jak i metafora zawarta w tytule, a także uwypuklenie w zamykającej części rozdziału szczególnej relacji Morawiecki – Kaczyński tworzy specyficzny przykład kompleksowego działania KRYTYKOWANIE PRZEZ IRONIZOWANIE.

Morawiecki znalazł w Kaczyńskim ojca niebędącego już wyłącznie hamletowskim upiorem. Człowieka, któremu w polityce coś się jednak udało. Z kolei Kaczyński znalazł w Morawieckim ostatnie echo swoich dawnych modernizacyjnych ambicji.

A może można by nawet pokusić się o wyłonienie osobnego wariantu krytykowania, z którego wyodrębnienia zrezygnowałam w moich analizach z 2018 roku, a mianowicie KRYTYKOWANIE PRZY UŻYCIU ZNAMIENNEJ METAFORY, tu metafory łączącej przekaz werbalny z ikonicznym. Ikonicznym elementem dopełniającym całości metaforyczno-ironicznego przekazu jest bowiem obraz umieszczony co prawda nie w bezpośrednim sąsiedztwie czy wewnątrz opisywanego rozdziału zamykającego cały artykuł, lecz znajdujący się bezpośrednio pod jego tytułem. Przedstawiony jest na nim w ironiczny sposób były już premier Morawiecki w półzblizeniu w kryzie z banknotów pięciusetzłotowych u szyi, wpatrzony w jakąś nieuchwytną przestrzeń, niczym Hamlet wsłuchany w głos ojca, przemawiający do niego z zaświatów. Morawiecki to zatem Hamlet, a „hamletowskim upiorem” i zarazem ojcem zdaje się być tutaj prezes Kaczyński. Odpowiadałoby to większości interpretacji szekspirowskiego dzieła, w którym Hamlet to postać miękka, niestanowcza, emocjonalna, niezdecydowana, reprezentująca jedną z „kanonicznych figur Szekspirowskich związanych z niemęskością”³¹. Kaczyński zaś, jak „hamletowski upiór”, który sterował z zaświatów działaniami Hamleta, zdaje się zakulisowo sterować działaniami „syna” Morawieckiego.

Tytuł rozdziału ukierunkowuje nasze postrzeganie na obraz otwierający artykuł – bez tej wskazówki, umieszczonej w ostatnim rozdziale, raczej nie rozpoznalibyśmy w przedstawieniu Morawieckiego w kryzie analogii do Hamleta, a bez fragmentu przedstawionego powyżej nie każdy czytelnik rozpoznałby jednoznacz-

³¹ M. SOSNOWSKA, *Z czaszką mu do twarzy. Refleksje nad posthumanistyczną tożsamością Hamleta*, „Didaskalia. Gazeta Teatralna” 2022, nr 171; por. *Hamlet. The State of Play*, red. S. MASSAI, L. MUNRO, London 2021, s. 23.

nie w upiorze Kaczyńskiego. Te wszystkie elementy łączą się i przenikają wzajemnie, tworząc szczególny rodzaj działania kompleksowego KRYTYKOWANIE, którego już nie sposób określać *działaniem językowym*, a zdecydowanie bardziej *działaniem komunikacyjnym* bądź *praktyką komunikacyjną*³² w myśl germanistycznej lingwistyki dyskursu³³, która jest na tyle pojemna, iż pomieści zarówno praktyki językowe, jak i te wyrażane za pomocą kodu ikonycznego.

Artykuł Michalskiego zawiera jednak jeszcze jedno działanie kompleksowe KRYTYKOWANIE oparte na dwóch kodach. Nie bez powodu umieszczono

bowiem, w moim przekonaniu, w rozdziale artykułu zatytułowanym „Mit małego powstańca” zdjęcie Aleksandry Szmigiel (Reuters/Forum), na którym widnieją obaj opisywani w artykule Michalskiego politycy PiS. To zdjęcie przedstawiające obu polityków krótko po ogłoszeniu wstępnych wyników wyborów parlamentarnych w niedzielę wyborczą 15 października, kiedy prezes Kaczyński, po *de facto* przegranej PiS, gratuluje swojej partii słowami: „Wyniki badań dają nam czwarte zwycięstwo w dziejach naszej partii. To wielki sukces naszej formacji”.

Na pierwszym planie w półzblizeniu ukazany jest Jarosław Kaczyński, nieco za nim po lewej Mateusz Morawiecki. Obaj politycy prezentują się na zdjęciu w jed-

Rys. 2. Ilustracja z artykułu *Ciao Pinokio! Ostatnia prosta premiera Morawieckiego. Dlaczego kończy się taką klęską?* C. Michalskiego („Polityka”, nr 46 z 7 listopada 2023 roku)

³² *Kompleksowe działanie komunikacyjne* postrzegam tu analogicznie do opisanego powyżej *kompleksowego działania językowego* w odniesieniu do form zawierających więcej niż jeden kod. Z tych samych względów używam w tym tekście tego właśnie terminu. W kontekście globalnym, nie dla celów poglądowych, używać będę terminu bardziej odpowiedniego dla analiz zakotwiczonych w lingwistyce dyskursu, tj. praktyk komunikacyjnych, które rozumiem za Arnulfem Deppermannem i in. jako semiotyczne i interakcyjne formy użycia języka [*semiotische, interaktive Großformen des Sprachgebrauchs*] (A. DEPPERMAN, H. FEILKE, A. LINKE, *Sprachliche und kommunikative Praktiken...*, s. 12), przyjmując za Czachurem (W. CZACHUR, *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program...* s. 161), iż są to jednostki o charakterze społecznym przyjmujące w konkretnym użyciu określone zmaterializowane konstrukcje, które „nadają strukturę działaniom werbalnym, parawerbalnym i niewerbalnym” (J. SZCZEPANIAK, *Wartościowanie jako praktyka komunikacyjna (na przykładzie tekstów prasowych z dziedziny gospodarki i ekonomii)*, „LingVaria” 2017, t. 2, nr 24, s. 67), tworząc tym samym uspołniony sens.

³³ Por. A. DEPPERMAN, H. FEILKE, A. Linke, *Sprachliche und kommunikative Praktiken...*, s. 12; J. SZCZEPANIAK, *Wartościowanie jako praktyka komunikacyjna...*, s. 67; W. CZACHUR, *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program...*, s. 157.

Rys. 3. Ilustracja z artykułu *Ciao Pinokio! Ostatnia prosta premiera Morawieckiego. Dlaczego kończy się taką klęską? C. Michalskiego* („Polityka”, nr 46 z 7 listopada 2023 roku)

nakowych barwach, na obu twarzach maluje się, nieadekwatny do sytuacji, wyraz zadowolenia. Morawiecki zostaje uchwycony w chwili, gdy okłaskuje wyniki swojej partii i wypowiedź przewodniczącego PiS. Pod zdjęciem widnieje znamieny podpis, wyimek z artykułu zapowiadający rozdział o micie powstańca: „Dla człowieka, który był drugą po Kaczyńskim twarzą rządzącego obozu, nie ma prawdy i kłamstwa, jest jedynie polityka i piar”. Zdjęcie wykonane w wieczór powyborczy zdaje się przypieczętowywać treść

całego rozdziału, w którym prezentowana jest droga kariery Mateusza Morawieckiego i przyświecające mu cele. Działania promujące własną osobę to kwintesencja postawy i wielu posunięć byłego premiera. W tym wypadku znów współgrają ze sobą oba kody. Całości dopełnia tytuł rozdziału wskazujący na tworzenie wokół Morawieckiego określonych mitów. Znamienne wydaje się także użycie określenia „mały powstaniec”, które może sugerować porównanie do pomnika zaprojektowanego w 1946 roku przez Jerzego Jarnuszkiewicza. Z treści rozdziału wynika, iż sam Morawiecki promował się na bohatera ruchu NSZZ „Solidarność”. W czasie oporu solidarnościowego mógł mieć jednak niewiele ponad 10 lat i, jak wskazuje autor, powołując się na źródła, raczej nie odegrał żadnej roli opozycyjnej. Tym bardziej znamienne okazują się w tym kontekście tytuł rozdziału i krytyczna jego metaforyczna wymowa, podobnie jak rola zdjęcia dopełniającego całości, wskazującego na rolę i siłę działań marketingowo-propagandowo-autopromocyjnych byłego premiera. Ten bowiem, nawet w dniu porażki, kontynuuje politykę sukcesu.

Zamieszczone zdjęcie to przy okazji świetny przykład obrazujący złożoność kompleksowego działania KRYTYKOWANIE i potwierdzający konieczność odczytywania tego działania nie tylko na płaszczyźnie mikro, tj. zastosowanych środków językowych, czy też na płaszczyźnie tekstu, a nawet na płaszczyźnie klasycznych odniesień intertekstualnych, czy też interikonicznych. Tu konieczne jest bowiem uwzględnienie kontekstu dyskursu na temat praworządności w Polsce, kontekstu, w którym osadzony jest zarówno tekst Michalskiego, jak i relacje powyborcze z października 2023 roku, ale i teksty komentujące te wydarzenia, a zatem uwzględnianie dyskursywności analizowanych tekstów.

Analiza relacji pomiędzy kodem werbalnym a kodem ikonicznym pozwala stwierdzić, iż oba w swym wzajemnym oddziaływaniu dopełniają się, przyczyniając

się do realizacji działania, które najpełniej uwidacznia się i w pełni realizuje dzięki uwzględnieniu obu z nich. Materiał zdjęciowy, umiejętnie dobrany i powiązany z treścią podrozdziału za pomocą znamionnego podpisu, wzmacnia bowiem i dopełnia wymowę przekazu werbalnego. Całość zaś można wstępnie określić mianem kompleksowego działania komunikacyjnego KRYTYKOWANIE PRZEZ IRONIZOWANIE.

5. PODSUMOWANIE

Przedstawione w artykule ustalenia na temat działania KRYTYKOWANIE miały na celu ukazanie jego kompleksowej natury, przedstawienie typów i wariantów tego zjawiska jako kompleksowego działania językowego oraz wskazanie na jego potencjał badawczy jako narzędzia w analizach dyskursu opisanych przeze mnie w publikacji z 2018 roku.

Zaprezentowane podstawy teoretyczne i podejście metodologiczne zakotwiczone w lingwistyce i pragmatyce dyskursu posłużyły w dalszej części artykułu do przedstawienia tezy, iż nie tylko warstwa werbalna, lecz także materiał ikoniczny może mieć wpływ na kształt i sposób oddziaływania kompleksowego działania KRYTYKOWANIE na odbiorcę, oraz, iż oba kody mogą mieć swój wkład w możliwość wnioskowania na temat aktorów, wiedzy i władzy w dyskursach medialnych.

Postawienie takiej tezy wymaga zatem spojrzenia na kompleksowe działanie KRYTYKOWANIE już nie jako na działanie językowe, ale na działanie o szerszym zasięgu, działanie uwzględniające drugi kod, a w dalszej perspektywie (w kontekście medialnym) kolejne. Taki stan rzeczy pociąga za sobą konieczność doprecyzowania terminologicznego kompleksowego działania KRYTYKOWANIE.

Działaniem kompleksowym KRYTYKOWANIE w jego szerokim znaczeniu, uwzględniającym kod werbalny i inne zasoby semiotyczne, określam zatem praktyki komunikacyjne opierające się strukturalnie na kompleksowych działaniach komunikacyjnych (czyli werbalnych i niewerbalnych) zanurzonych w dyskursie. Przy czym takie działanie składa się z więcej niż jednego pojedynczego działania językowego. Zaś jego cel komunikacyjny najczęściej nie jest sumą pojedynczych illokucji, lecz daje się wysnuć z kontekstu na podstawie wiedzy, często wykraczającej poza obszar ogólnej wiedzy odbiorcy o świecie i reguł dyskursu oraz dzięki umiejętności odczytania przez niego wielowątkowych, łączących się niejednokrotnie w całe sieci, nawiązań intertekstualnych na poziomie dyskursu.

Analiza egzemplaryczna materiału prasowego wykazała wpływ kodu ikonicznego na konstruowanie, względnie powstawanie określonych rodzajów i wariantów działania kompleksowego KRYTYKOWANIE, na możliwość występowania działań kompleksowych KRYTYKOWANIE tworzonych: a) za pomocą kodu ikonicznego oraz

b) przy zaangażowaniu obu wspomnianych kodów. Spojrzenie egzemplaryczne nie pozwala co prawda wnioskować o typach relacji pomiędzy kodami, o ewentualnych wariantach *stricte* ikonicznych kompleksowego działania KRYTYKOWANIE, o rodzajach relacji i wkładu każdego z kodów w realizację określonej praktyki komunikacyjnej KRYTYKOWANIE, gdyż wnioskowanie w tym zakresie wymagałoby wnikliwych analiz korpusowych na obszerniejszym materiale badawczym. Biorąc pod uwagę określony wątek dyskursu, wskazuje jednakowoż, iż materiał ikoniczny (którego analizy stanowią dla lingwisty nie lada wyzwanie) może służyć krytykowaniu, może stanowić składową kompleksowej praktyki komunikacyjnej KRYTYKOWANIE, przez chociażby wzmocnienie kodu werbalnego, lub też samo w sobie takie działanie stanowić, jak np. krytykowanie przez użycie metafory ikonicznej, przez karykaturowanie działań, postaci, wydarzeń.

Badanie egzemplaryczne ukazało ponadto różne rodzaje relacji przestrzennych pomiędzy materiałem ikonicznym i werbalnym, w tym tytułem tekstu, tytułem rozdziału i treściami zawartymi w poszczególnych częściach tekstu, wpływające na typologię i zakładane oddziaływanie poszczególnych wariantów krytykowania na odbiorcę. Zaobserwowane zjawiska wymagają jednak dalszych badań w tym zakresie.

Dotychczasowe ustalenia pozwalają jednak na postawienie kolejnej tezy, którą w moich przyszłych analizach postaram się zweryfikować, a nawet, jak wynika z logiki dotychczasowego wyводу, wykazać, iż, skoro kompleksowe działanie językowe KRYTYKOWANIE może być wskaźnikiem pomocnym w analizach dyskursu, tj. w analizach wiedzy i władzy, a także w prześledzeniu sposobów i strategii profilowania rzeczywistości, tj. stanowić przyczynek do określenia profilu medialnego poszczególnych aktorów badanego dyskursu, to także analiza kompleksowej praktyki komunikacyjnej KRYTYKOWANIE może pozwalać na wnioskowanie w tym zakresie, a nawet rozszerzać możliwości wnioskowania na temat dyskursów.

Zastosowanie kompleksowego działania komunikacyjnego, praktyki komunikacyjnej KRYTYKOWANIE jako narzędzia do badania dyskursów okazuje się przy tym w przestrzeni medialnej, w przestrzeni dyskursów medialnych w pełni uzasadnione. Jest to bowiem praktyka, jak wynika z analiz powadzonych przeze mnie w ostatnich latach, która zdecydowanie zdominowała współczesną przestrzeń dyskursów medialnych, potwierdzająca większą skłonność człowieka do krytykowania niż do chwalenia. Może zatem być traktowane jako swego rodzaju papierek lakmusowy dyskursów. Rozpatrywanie KRYTYKOWANIA, postrzeganego tu w szerokim kontekście, pozwala odkryć intencję określonego nadawcy/aktora, a przez to wyciągnąć pełniejsze wnioski na temat aktorów, wiedzy i władzy w dyskursach, a zatem całościowo objąć badane zjawisko. Zastosowanie zaś wspomnianych analiz w kontekście kontrastywnym do badania korpusów zaczerpniętych z różnych kultur może

pozwolić na wnioskowanie na temat pamięci zmediatyzowanej czy nawet pamięci kolektywnej określonych kultur.

BIBLIOGRAFIA

- ADAMZIK K., *Sprache. Wege zum Verstehen*, Tübingen–Basel 2001.
- ANTOS G., *Teksty jako formy konstituowania wiedzy. Ewolucyjne fundamenty lingwistyki tekstu – tezy*, [w:] *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, red. Z. BILUT-HOMPLEWICZ, W. CZACHUR, M. SMYKAŁA, Wrocław–Dresden 2009, s. 171–195.
- ASSMANN A., *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*, Bonn 2007.
- BAŃKOWSKI A., *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa 2000.
- BUSSE D., Teubert W., *Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt? Zur Methodenfrage der historischen Semantik*, [w:] *Begriffsgeschichte und Diskursgeschichte. Methodenfragen und Forschungsergebnisse der historischen Semantik*, red. D. BUSSE, F. HERMANN, W. TEUBERT, Opladen 1997.
- CZACHUR W., *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy*, Wrocław 2020.
- DEPPERMAN A., FEILKE H., LINKE A., *Sprachliche und kommunikative Praktiken. Eine Annäherung aus linguistischer Sicht*, [w:] *Sprachliche und kommunikative Praktiken*, red. A. DEPPERMAN, H. FEILKE, A. LINKE, Berlin–Boston 2016, s. 1–23, <https://doi.org/10.1515/9783110451542-002>.
- DEŁGOSZ-KURCZABOWA K., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 2009.
- [DUDEN] *Der kleine Duden. Deutsches Wörterbuch*, Herausgegeben von der Dudenredaktion, Mannheim 1982.
- [DUDEN] *Das große Wörterbuch der deutschen Sprache*, 10 Bde. Herausgegeben von der Dudenredaktion, Mannheim 1999.
- [DUDEN] *Deutsches Universalwörterbuch*, Herausgegeben von der Dudenredaktion, Mannheim 2001.
- FELDER E., *Semantische Kämpfe in Wissensdomänen. Eine Einführung in Benennungs-, Bedeutungs- und Sachverhaltsfixierungs-Konkurrenzen*, [w:] *Semantische Kämpfe. Macht und Sprache in den Wissenschaften*, red. E. FELDER, Berlin 2006, s. 13–46, *Linguistik – Impulse und Tendenzen*, 19.
- HAMLET. *The State of Play*, red. S. MASSAI, L. MUNRO, London 2021.
- HANUS A., *Krytykowanie i jego operacjonalizacja w kontrastywnej analizie dyskursu*, Wrocław–Dresden 2018.

- HANUS A., *Linguistic structure of memory images in Polish and German language obituaries for Marcel Reich-Ranicki, as a media tool for the profiling of collective memory*, „Humanities and Social Sciences” 2019, t. 24, nr 26 (2), s. 27-45.
- HANUS A., *Medial konstruiertes Wissen. Analyse des Kritisierens als Zugriffsobjekt auf diskursive Wissenskomplexe*, „Prace Językoznawcze” 2020, vol. 22, no. 3, s. 115-130, <https://doi.org/10.31648/pj.5708>.
- HANUS A., DĄBROWSKA-BURKHARDT J., „Kritisieren“ als Zugriffsobjekt auf mediale Diskurse. Eine Analyse des deutschen und polnischen politischen Diskurses über die polnische Rechtsstaatlichkeit, „Die Welt der Slaven” 2023, Bd. 68, s. 262-290, <https://doi.org/10.13173/WS.68.2.262>.
- HEINEMANN W., HEINEMANN M., *Grundlagen der Textlinguistik. Interaktion – Text – Diskurs*, Tübingen 2002.
- HERBIG A., SANDIG B., *Das kann doch wohl nur ein Witz sein! Argumentieren, Bewerten und Emotionalisieren im Rahmen persuasiver Strategien*, [w:] *Überredung in der Presse. Texte, Strategien, Analysen*, red. M. MOILANEN, Berlin–New York 1994, s. 59-98, <https://doi.org/10.1515/9783110887914.59>.
- JÄGER S., *Kritische Diskursanalyse: Eine Einführung*, Münster 1999.
- KARWAT M., *O złośliwej dyskredytacji. Manipulowanie wizerunkiem przeciwnika*, Warszawa 2006.
- KĘPA-FIGURA D., *(Multimodaler) Text als Gegenstand linguistischer Forschung*, „tekst i dyskurs – text und diskurs” 2021, nr 15, s. 137-155, <https://doi.org/10.7311/tid.15.2021.05>.
- KRAUZ M., *Kritik, Kritisieren vs. Rezensieren aus der Perspektive eines Sprachwissenschaftlers*, „tekst i dyskurs – text und diskurs” 2018, nr 11, s. 103-116.
- LIEDTKE F., *Grammatik der Illokution. Über Sprechhandlungen und ihre Realisierungsformen im Deutschen*, Tübingen 1998.
- MOTSCH W., *Handlungsstrukturen von Texten*, [w:] *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. t. 1, red. G. ANTOS, K. BRINKER, W. HEINEMANN, S.F. SAGER, Berlin–New York 2000, s. 414-421.
- OBERHAUSER S., STÜRMER A., HERBIG A., *Spannung bis zum Schluß. Syntaktische Muster von Bewertungshandlungen*, [w:] *Linguistische Arbeiten. Satz – Text – Diskurs*, red. P.-P. KÖNIG, H. WIEGERS, Tübingen 1994, s. 93-99, <https://doi.org/10.1515/9783111701868.93>.
- SANDIG B., *Ausdrucksmöglichkeiten des Bewertens. Ein beschreibungsrahmen im Zusammenhang eines fiktionalen Textes*, „Deutsche Sprache” 1979, Bd. 7, s. 137-159.
- SANDIG B., *Formen des Bewertens*, [w:] *Anabasis. Prace ofiarowane Profesor Krystynie Pisarkowej*, red. I. Bobrowski, Kraków 2003, s. 279-287.

- SOSNOWSKA M., *Z czaszką mu do twarzy. Refleksje nad posthumanistyczną tożsamością Hamleta*, „Didaskalia. Gazeta Teatralna” 2022, nr 171, <https://doi.org/10.34762/3kw3-bp66>.
- SPITZMÜLLER J., Warnke I., *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*, Berlin 2011.
- STÜRMER A., OBERHAUSER S., HERBIG A.F., SANDIG B., *Bewerten und Bewertungsinventar. Modellierung und computergestützte Rekonstruktionsmöglichkeiten*, „Deutsche Sprache” 1997, Bd. 25, s. 272-288.
- SZCZEPANIAK J., *Wartościowanie jako praktyka komunikacyjna (na przykładzie tekstów prasowych z dziedziny gospodarki i ekonomii)*, „LingVaria” 2017, t. 2, nr 24, s. 57-69, <https://doi.org/10.12797/LV.12.2017.24.04>.
- Uniwersalny słownik języka polskiego* PWN, red. S. DUBISZ, Warszawa 2008.
- [WAHRIG] *Der kleine Wahrig. Wörterbuch der deutschen Sprache*, München 1997.
- [WAHRIG] *Wahrig. Deutsches Wörterbuch*, Gütersloh–München 2000.
- WARNKE I., *Żegnaj tekście – witaj dyskursie? O sensie i celu poststrukturalistycznego uwolnienia pojęcia tekstu*, [w:] *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, red. Z. BILUT-HOMPLEWICZ, W. CZACHUR, M. SMYKAŁA, Wrocław 2009, s. 343-360.
- Wielki słownik języka polskiego* PAN, red. P. ŻMIGRODZKI, Kraków 2007.
- Wielki słownik języka polskiego*, red. P. ŻMIGRODZKI, www.wsjp.pl.
- ZHONG L., *Bewerten in literarischen Rezensionen. Linguistische Untersuchungen zu Bewertungshandlungstypen, Buchframe, Bewertungsmaßstäben und bewertenden Textstrukturen*, Frankfurt a. M.–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien 1995, s. 43-44.

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest przedstawienie koncepcji kompleksowego działania językowego krytykowanie jako praktyki komunikacyjnej oraz wskazanie na możliwość operacjonalizacji tak rozumianego krytykowania jako narzędzia w analizach dyskursu, dającego dostęp do wiedzy konstruowanej w dyskursach prasowych, w tym do wiedzy o aktorach dyskursu. Zaproponowane podejście, stanowiące rozwinięcie i uzupełnienie wcześniejszych badań germanistycznych nad dyskursem, zostanie pokazane na przykładach analizy polskiego dyskursu prasowego na temat praworządności w Polsce.

Słowa kluczowe: krytykowanie, wiedza, kompleksowe działanie językowe, praktyka komunikacyjna, dyskurs polityczny, dyskurs prasowy, lingwistyczna analiza dyskursu

ABSTRACT

The aim of this article is to outline the concept of criticizing as a complex linguistic action and communicative practice, and to demonstrate its potential for operationalization as an analytical tool in discourse studies. In this framework, criticizing functions as a means of accessing knowledge constructed within press discourses, including insights into the representation of discourse actors. The proposed approach, which extends and refines prior German-language research on discourse, is illustrated through the analysis of Polish press discourse concerning the rule of law in Poland.

Keywords: criticizing, knowledge, complex linguistic action, communicative practice, political discourse, press discourse, linguistic discourse analysis